

A SÁROSPATAKI LENGYEL BIBLIA S UJONNAN FÖLFEDEZETT HARMADIK TÖREDÉKE.

HARSÁNYI ISTVÁNTÓL.

(Második közlemény.)

Ringeltaube, bár már 1745-ben «Von den poln. Bibeln» című könyvében megdöntötte a Tschepius-féle két példány elméletet, de azért, Regenvolsciusra, meg Dlugossra hivatkozva, mintegy kiegészítésül ismét foglalkozik azzal s tagadja annak életrevalóságát «Beiträge zu der Weltlichen, Kirchen- und Gelahrten-geschichte» (II-ter Theil) című 1764-ben Danzigban megjelent (szerző neve nincs a címlapon) munkájának előbeszédében.

Friese Gottlieb Keresztély 1786-ban¹ azt mondja, hogy nem Zsófia, hanem Hedvig fordította le magának ama bibliát 1390-ben latinból lengyelre, s hogy Jaszowici András pap, e fordítás szerzője, Hedvignek (és nem Zsófiának) volt káplánja és hogy a *valdensesk* szektájához tartozott.

Friese ez adatokat *Rieger Konrád Györgynek* egy 1734-ben megjelent munkájából² vette, amelyre a 15. lap jegyzetében hivatkozik is és amelyben először nyilvánult Jaszowici András papról ez a felfogás. Malecki szerint lehetetlen, hogy az oly kegyes és igaz hitű Hedvignek udvarában egy valdens pap lett volna. Különben az sem érthető, hogy Jaszowici András 1390-ben való szereplését honnan veszi Friese, mikor az «ad calcem» írt feljegyzésből egészen világos, hogy Jaszowici András Zsófia idejében (1455) működött mint bibliafordító, s nem 65 esztendővel korábban (1390.)!

¹ Beiträge zu der Reformationsgeschichte in Polen und Lithauen. Breslau. 1786. II. B. I. Hälfte. 14—15. lap.

² Die alten und neuen böhmischen Brüder. Züllichau, 1734. Az erre vonatkozó adat így szól: «1390 körül a Szentírás Jassowitz András, egy valdens által, latin nyelvből lengyel nyelvre fordíttatott». I. B. 34. lap.

A Friese téves felfogását magáévá tette *Czacki Tadeus*, «A litván és lengyel jogokról» című munkája 264. sz. jegyzetében. Megjegyzéseit e fontos kijelentéssel zárja be: «*Nálam megvan e bibliának egy töredéke*». (V. ö. Bentkowski: *Historya* I. 189. lap.) Malecki azt hiszi, hogy Czacki a töredéken azt a XV-ik századbéli zsoltárt értette, melynek kézirata tényleg birtokában volt, s a melyet ő Hedvig királyné zsoltárjának tartott. Később is voltak még — folytatja Malecki — a kik úgy vélekedtek, hogy a szóban levő zsoltár az eredetileg Hedvig vagy Zsófia királyné tulajdonát képezett *sárospataki kódex* kitépelt része volt. Ezt a véleményt képviselte pl. *Kucharski András*, varsói egyetemi tanár is.¹ E vélemény azonban Malecki szerint, merőben téves, mert a hajdan Czacki, most Czartoriski Wlad. herceg birtokában (Sieniaw-ban) levő s pergamenre (ép úgy, mint a sárospataki kódex) írt zsoltár, *alakjára nézve kis 4-edrét*, míg a sárospataki kódex nagy ívrét (fol. maxima) alakú s így a kettőnek egymáshoz semmi köze nem lehetett. Különben, hangsulyozza Malecki, ama zsoltár nyelvezete és írásmódora szintén jóval későbbi eredetre mutat.

A maga korában igen híres *Broughthon*-féle vallástörténeti lexikon,² a melyet *Mindszenti Sámuel* révkomáromi ref. lelkész fordított magyarra, a lengyel bibliáról ezt írja: «Már a XIV. Században, Jagelónak felesége, Hedvigis Királyné fordította a Bibliát Lengyel nyelvre; mások ezt a Jagelló utolsó feleségének, Sophiának tulajdonítják». (302. lap.) E szöveg teljesen megegyezik a Zedler-féle lexikon szövegével. Ezen általános felfogás megemlézése után a magyar bibliákról szóló s Mindszenti által bővített cikkben még egyszer szó van a lengyel bibliafordításról, cképen: «bizonyos az, hogy *Hedvig*, I. Lajos Királynak leánya, a' ki Magyar Ország' kebelében neveltettetett — fel, az *Ó- és Új-Testámentomnak minden könyveit*, a' Lengyeleknek

¹ Kucharski András, nyelvész, 1827 december 19-én és 20-án járt is Sárospatakon és Somossy János könyvtárnok vezetése mellett megnézte és át is olvasta főiskolánk könyvtárában a lengyel kódexet, a mint erről a kódex utótáblájának belső oldalára írt feljegyzése is tanúskodik.

² Broughthonnak a' religióról való históriai Lexicona. Magyar nyelvre ford. Mindszenti Sámuel. I. Darab. Komárom, 1792.

hasznokra, azoknak nyelvekre fordította». (302—303. lap.) Emez állításának igazolásánál szerző Kortholtust és Le Longot hívja bizonyosággul, a kiknek adatai alapján bizonyosnak tartja, hogy a teljes bibliát Hedvig fordította lengyel nyelvre.

Érdekes, hogy az eddig említett írók írtak ugyan a lengyelek legrégebb bibliafordításáról, a fordítató királynékról, a fordítóról, a másolóról, a fordítás befejezésének helyéről és idejéről stb., de arról mit sem tudtak, hogy a régmúltnak eme nagybecsű nyelvelméke a sárospataki ref. főiskola könyvtárában őriztetik, pedig közülök egyik-másik (pl. Tschepius is, mint láttuk) sokáig és sok helyen kutatott és tudakozódott utána.

A fiatal gróf *Teleki Domokos* († 1798-ban, 25 éves korában) volt az, a ki «Egynehány hazai utazások le-írása» című 1796-ban Bécsben megjelent munkájában egészen váratlanul azzal a hírrel lepte meg a külföldet, hogy a legrégebb lengyel bibliafordítást tartalmazó pergamen-kódex Magyarországon, a sárospataki református kollégium könyvtárában őriztetik. Teleki gróf természetesen nem is sejtette, hogy könyvének a kódexre vonatkozó néhány egyszerű — és már itt jegyezzük meg, hogy tévedésekkel teljes — sorát a külföldi tudósok milyen nagyjelentőségű s a kódex történetében korszakalkotó felfedezésnek fogják majd nyilvánítani.

A fiatal gróf 1793-ban utazta be Magyarországot s a Sárospatakról szóló leírásában (jelen volt a juniusi exameneken, megtekintette a várat s a főiskolai könyvtárt) a lengyel bibliáról a következőket írja: «Ezen a napon (dátum hiányzik) a' Collegium Bibliothecájában voltam. Ebben egy nevezetes könyvet találtam, t. i. egy Bibliát Lengyel nyelven Kéz-írásban, igen szépen Pergamentre írva; ezt a' Bibliát Hedvigis az I. Lajos M. Király Leánya *fordította magyarból*. (lásd Bod Péter M. Athenássát) 1390-ik Eszt. irattatott, de tsonka, mivel egy része ki vagyon szakasztva». (6. lap.)

Azonban a lengyel kódexnek e leírása hibákkal teljes. Már Szombathi János, a főiskola érdemes könyvtárnoka (1783—1823) észrevette azokat s a főiskolai könyvtár példányában a kódex leírása mellé és a lap alsó szélére a következő helyreigazításokat jegyezte föl: A «*fordította magyarból*» szavakra vonatkozólag ezt mondja: «olvasd: a maga költségén *fordította*; ezt pedig, hogy

magyarból, töröld el». Az Athenásra való téves hivatkozást pedig így igazítja helyre: «Bod Péter Magy. Athenásában Hedvigisről egy szó sintsen; hanem leírták a' Szent Biblia Historiájában».

Mikor gróf Teleki 1793-ban Patakon járt, Szombathi János volt a könyvtárnok, a kiről lehetetlen föltenni, hogy a lengyel biblia megtekintésekor olyan téves adatokat közölt volna arról a fiatal gróffal; annyival kevésbbé, mert ime a gróf téves adatait siet gondosan helyreigazítani. A téves adatok valószínűleg úgy kerülhettek be a gróf leírásába, hogy a kódex megtekintése alkalmával nem jegyezte jól meg a könyvtárnok tájékoztató magyarázatát s az emlékezetében megőrzött adatokat a leíráskor (a könyv az utazás után 3 év múlva jelent meg) összezavarta. Az sem lehetetlen azonban, a mit Malecki gondol (s Szombathinak gróf Majláthhoz intézett később tárgyalandó leveléből is ez tűnik ki), hogy t. i. a kódex előtáblájának belső oldalán levő lengyel nyelvű följegyzések olvasása alkalmával megakadt a gróf szeme a Jadwiga (Hedvig) néven és az 1390 évszámon s ezek alapján (nem tudván lengyelül) a nevet és évszámot kapcsolatba hozva egymással, azt hitte, hogy Hedvig 1390-ben maga fordította le a bibliát.

Azonban gróf Teleki munkájának nem magyar nyelvű (1796) kiadása alapján terjedt el külföldön annak a hire, hogy a főiskola könyvtárában őriztetik a lengyelek hires bibliája, hanem a munkának 1805-ben, Pesten «Reisen durch Ungern» etc. czimen megjelent *német kiadása* alapján. (Fordította: *Németh László* győri luth. gimn. tanár.) A német kiadás idevonatkozó szövege így hangzik: «In der Bibliothek des Kollegiums fand ich eine pohlische, auf schönen Pergament zierlich geschriebene Bibel, als eine grosse Seltenheit. Diese Übersetzung verfertigte Hedvig die Tochter Ludwigs des I-ten aus dem Ungarischen (v. Bods ungarisches Athen). Die hiesige Abschrift wurde 1390 verfertigt, ist aber nicht ganz». (30. lap.)

Ennek a német szövegű meglepő hiradásnak alapján már 1806-ban egy *Dobrowski József* nevű prágai tudós, *Bandkie György Sámuelnek*, a krakkói Jagelló-egyetem könyvtárnokának latin nyelvű levelet ír, a melyben a gróf Teleki tudósítását latin nyelvre fordítva közli vele s a fordítást a következő megjegyzéssel kíséri: «Alig hiszem, hogy abban az időben már teljes lengyel biblia

lett volna, mert abból a korból egy szláv nép sem dicsekedhetik a legkevésbé sem teljes bibliával». A magyarból szlávra való fordítás szerinte nem lehet magáé Hedvig királynéé. Dobrowskinak ugyanis az volt a nézete, hogy az a biblia nem magyarból, hanem latinból fordított lengyelre. Bandkie a Dobrowski levelében foglalt Teleki-féle h iradásnak, tekintve annak hihetetlen állítását (t. i. hogy a bibliát maga Hedvig fordította magyarból lengyelre), nem nagy jelentőséget tulajdonított, valamint nem tulajdonított a levélíró sem (ez kitűnik különben a levélnek idézett részletéből is), mert eszük ágában sem volt, hogy itt a Hedvig, vagy Zsófia-féle biblia-fordításra komolyan gondolni lehetne.

Bentkowski Felix «A lengyel irodalom története»¹ című művének a lengyel nyelvemlékekről szóló részletében hivatkozik *Dlugosznak* Hedvigről írt följegyzésére, majd *Miechowita* krónikájára, a mely megerősíti Dlugoss följegyzését s miután megemlíti, hogy a Czacki birtokában levő lengyel bibliafordítás nem más, mint Hedvig királyné zsoltárja, áttér *Regenvolsciusnak* a Zsófia királyné bibliájából vett záró-soraira s Regenvolscius szavaiból hajlandó azt következtetni, hogy Jaszowici András ezt a fordítást, Zsófia királyné rendeletére, *maga készítette*. Végül nem hagyja figyelmen kívül, ezzel kapcsolatban, *Ringeltaube* fölfogását sem, a ki, ama vélemény felé hajlik, hogy az csak a Hedvig idejében készült fordításnak másolata volt. *Friese* fölfogását azonban nem méltányolja, mert Friese a maga fölfogásának alapját (a forrást) nem közli.

Az 1814-ik évben már a «Miscellanea Cracoviensia» című folyóirat, a melynek épen az imént említett Bandkie volt a szerkesztője, egy cikket közölt a lengyel bibliákról *Kossicki Lajos* krakkói egyetemi hallgatótól,² a ki e cikkének bevezetésében, miután Dlugosznak Hedvigre s Regenvolsciusnak Zsófiára vonatkozó följegyzéseit, továbbá Turnoviuséit stb. méltatta, megemlíti Dobrowskinak Bandkiehez 1806-ban írt, főntebb tárgyalt levelét s közli belőle Telekinek a sárospataki lengyel bibliára

¹ *Historya literatury Polskiej. Warszawie i Wilnie 1814. Tom I. (189—191. lap.)*

² *Czime: «Brevis bibliorum polonicorum per editionem familias conspectus». 83—113. lap. Itt közölve van a Dobrowski levelének tartalma is.*

vonatkozó leírását, a levélíró megjegyzéseivel együtt, de a nélkül, hogy ez emléket a Dlugoss említette bibliával kapcsolatba hozná.

Kossicki cikkének gróf Teleki fölfedezéséről szóló hire nemcsak a lengyel szakköröket, hanem a nagyközönséget is mihamar befutotta. Azonban nagyobb és melegebb érdeklődés ez időben még alig mutatkozott. A kódex megtekintésének, nyelvészeti s más tekintetben való átvizsgálásának, beható tanulmányozásának s leírásának, esetleg lemásolásának és kiadásának vágya a tudósok lelkét még nem foglalkoztatta.¹

De nemsokára jelentkezett ez is és mihamar a legélénkebb érdeklődés tárgya lett a sárospataki lengyel kódex. A tudós világ megtudta, hogy a sárospataki kollégium könyvtára a lengyel kódexben egy igen becses nyelvemléket, egy nagy kincset őriz, különösen a lengyelekre nézve.

Mikor 1821-ben *Rzewuska Rozália*, szül. Lubomirska hercegnő, a kit a lengyelek tudományáért is nagyrabecsültek, megtudta, hogy Magyarországon a sárospataki ref. kollégium könyvtárában egy, lengyelre fordított biblia van: levélben fölkereste Mailáth János grófot (a híres költőt, történetírót és publiczistát, a kinek német nyelven írt munkáit külföldön is jól ismerték), hogy lenne szives részére e bibliáról a sárospataki kollégiumtól pontos tudósítást kérni s azt neki megküldeni. Mailáth gróf szivesen teljesítette a grófnő kérését. Levelet intézett ez ügyben a sárospataki kollégium igazgatóságához. Mailáth gróf levelére a kollégium akkori könyvtárnoka: *Szombathi János*

¹ Hogy a Kossicki cikkének megjelenése után sem érdeklődtek melegebben a lengyelek a Hedvig névvel kapcsolatos sárospataki biblia iránt, annak okát Malecki így adja elő: «Azon időben nálunk még egyáltalán nem fogták föl a régi írásmaradványoknak fontosságát, mai nyelvünk vizsgálatára nézve. Bandkie kivételesen értett ugyan ehhez egy kicsit, de a nagyközönség, ha tulajdonított is azoknak valamelyes fontosságot, annak más okai voltak. Az ilyen tárgyakban érzelmileg megbecsülték a kedves nemzeti emléket, megbecsülték az anyagi oldalt, de semmi egyebet. Még Mrozinski tábornok, az első igazán tehetséges lengyel grammatikus is ostobaságnak tartotta a grammatikai búvárlatokban a Zsigmondok idejebeli nyelvészetre, régi kéziratokra, avagy más szláv nyelvekre való hivatkozást. Olyan régiséget pedig, mint pl. Parkosz tractatuma a helyesírásról, holmi makulaturának nevezett».

írta meg a választ,¹ a melyet Mailáth gróf 1822 január 30-án kapott meg és sietett is azt még aznap közölni Rzewuska grófnővel. «Azon helyzetben vagyok — írja — hogy megküldhetem Méltóságos Asszonyomnak a Hedvig királynő bibliájára vonatkozólag kért fölvilágosítást. Ebben a pillanatban (1822 jan. 30.) veszem a sárospataki református kollégium válaszát azon kérdésemre, melyet Méltóságodnak parancsára ahhoz intéztem. A levél magyarul van írva s hiteles szövege így hangzik: «Azon téves vélemény, mintha a szóban forgó bibliát Hedvig királynő fordította volna le, az ifjú Teleki Domokos gróftól ered, a ki ebben a bibliában meglátván a Hedvig nevét, azt következtette, hogy azt maga a királynő fordította és eme véleményét magyarországi utazásai közben elterjesztette. Hedvig sohasem fordította a Szentírást, hanem fordítani rendelte az 1390-ik esztendőben a latin Vulgatából, mit a lengyel szerzők bizonyítanak (cura et impensis reginae Hedvigis). A sárospataki biblia Zsófia királyné, Jagelló Ulászló feleségének parancsából az 1455-ik évben fordítottatott le. Ezt bizonyítja egy, a biblia táblájára ragasztott lengyel irat, a következő szavakkal». (Itt következik az a két följegyzés, a melyeket már a kódex leírásánál közöltünk.) Majd így folytatja a Szombathi levelének idézését: «E biblia pergamenre van írva, in folio; fatáblákba van kötve és sárgabőrrel fedve. Fedelébe az MDLXII. évszám van bevésve, sarkain rézlemezek vannak, kapcsa szintén fémből való volt. Az első lap ki van festve különféle színekkel. Az első nagy betű arany, a kezdőbetűk vörösek. A sorok alatt huzott vonalak látszanak. Úgy látszik, két szerzetes volt alkalmazva a biblia átírására, minthogy az első lapok betűi különböznek a továbbiakétól. E biblia nem tartalmaz többet 185 levélnél, a többi ki van vágva. Az újtestamentom egyáltalán nincs meg. Az első oldalon ki van festve a lengyel és litván czimer. Jobbkézfelől a koronás ezüst sas, balfelől az «üldöző», vagyis lovag, loháton, karddal kezében. A pajzson látható a kettős magyar kereszt. Úgy látszik, hogy e kereszt Hedvignek Jagellóval való

¹ Dr. Horváth Cyrill adata szerint (közölve dr. Erdős id. munkájának 37. l.) Szombathi 1821 december 15-én már elkészült a felelettel. Két nappal előbb (december 13-án), tehát bizonyosan a Mailáth levelének hatása alatt, megszámlolta Szombathi a kódex leveleit, a mint erről az utótábla belsején olvasható följegyzése tanuskodik.

házassága után todatott hozzá a litván czimerhez. Látni, hogy volt egy harmadik pajzs is, de azt már nem lehet fölismereni. E biblia a sárospataki református kollégium tulajdonává lett, még pedig két Rákóczi-fejedelem, az 1648-ik évben elhalt erdélyi I. György és annak 1652-ben elhalt Zsigmond nevű fia hagyatékából. E két fejedelem a fönnnevezett kollégiumnak hagyományozta gazdag könyvtárát. Honnan került e biblia a Rákócziakhoz, azt nem tudni. Budán, 1822 január 30. Gróf Mailáth János». ¹

Rzewuska grófnő, Mailáth gróf levelét nyomban elküldte a híres *Niemcewicz Juliánnak*, a ki azt örömmel fogadta s nagybecsű adatainál fogva sietett is azt a szerkesztésében megjelenő:

¹ *Malecki* szerint gróf Mailáth «a maga föltevését, hogy a biblia az 1652-ben elhalt Rákóczi Zsigmond ajándéka», a sárospataki főiskola kézirat-tárában levő «Historia Scholae Ref. Sáros-patakinae. Opera et studio Georgii Király de Szathmár» című kéziratának ama följegyzéséből vette, hogy Rákóczi Zsigmond a saját könyveit még életében az iskolának ajándékozta, a melyek közt volt a «Biblia Polyglotta Parisiensia», melyet nagy költséggel Amsterdamból rendelt meg; továbbá Szombathi Jánosnak 1860-ban S. Patakon megjelent «Monumenta. Pars prima»-jából, a melyben Szombathi Szathmári K. Györgynek a polyglott bibliára vonatkozó adatát átveszi s jegyzetben hozzáteszi: «a melyből ma csak egy példány van meg a kollégium könyvtárában». És *Malecki* ezek alapján így okoskodik: «Ebből látható, hogy az a biblia, melyet a sárospataki könyvtár 1651-ben vagy 1652-ben Rákóczi Zsigmondtól ajándékba kapott, soknyelvű, tehát más volt s nem a mienk, továbbá, hogy az néhány kötetből (10) állott s ha már Szombathi megjegyzi, hogy ma már csak egy kötetét őrzik s hogy végül mindennek daczára akár Mailáth maga, akár pedig azok a tanárok, a kik neki 1821 körül a mi kódexünkről adatokat szolgáltatottak, nyilván összezavarták egyiket a másikkal (?!) és úgy vélik, hogy Szathmári K. György erről az omlékról (lengyel kódex) mondja, hogy Rákóczi Zsigmond kezéből származik». (id. m. III. szakasz.)

Malecki eme «fölvilágosító» soraiban a következő tévedések vannak: 1. Mailáth a maga föltevését az 1822-ik évben (Rzewuska grófnőhöz írt levelében) nem vehette Szombathi 1860-ban, tehát egy 38 évvel később megjelent munkából. 2. Az a «föltevés», voltaképen nem a Mailáth föltevése, mert ő a levelében foglalt adatokat mind Szombathi leveléből vette át, a melyre hivatkozik is. (E pillanatban veszem a sárospataki kollégium választát). És nem pusztá föltevés volt az, hanem a hagyomány útján fönnmaradt (bár tényleg téves) adat. 3. Mailáth maga nem volt Patakon, hogy a kódexet megvizsgálja. Ezt igazolja az, hogy levelében kérdezősködik a kódex felől. Levelére, mint láttuk, Szombathi válaszolt. 4. Azok a tanárok, a kik Mailáthnak a kódexről adatokat szolgáltatottak (csak Szombathi lehetett, mert akkor ő volt a könyvtárnok), semmiképen sem zavarták össze a párisi

«A régi Lengyelországról szóló történeti emlékek gyűjteménye»¹ című munkának 1822-ben megjelent II-ik kötetében «Helyreigazító adatok Hedvig királynő bibliájáról» cím alatt (5. s köv. lap) néhány bevezető sor és egy pár megjegyzés (Ringeltaube-ra, Dlugoss-ra és Bentkowski-ra hivatkozva) kíséretében közölni a Szombathi által Mailáthnak s ő általa Rzewuska grófnőnek a levéllel egyidejűleg megküldött s a biblia kezdő sorairól (Mózes I. könyve) készített faximilével² együtt; sőt — a régi irások olvasásában járatlanok részére — közölte a faximile szövegét latin betűkkel is.

A Szombathi János által lelkiismeretes pontossággal készített ismertetésnek (az előtábla belsején levő lengyel följegyzéseket vagy maga fordította le magyarra, bár ez nem valószínű, mert akkor a gróf Teleki D. látogatása alkalmával (1793), mint a gróft kalauzoló könyvtárnok a tájékoztató följegyzéseket lefordította volna a gróf számára, vagy mással fordíttatta le magyarra) a Niemcewicz gyűjteményében történt közlése ismét új forduló-pont a kódex történetében. Az ennek nyomában támadt érdeklődés aztán a tudósok körében egyre fokozódott s így történt, hogy 1827 deczember hó 19-én és 20-án Kucharski András, varsói egyetemi nyelvész-tanár, a ki az ottani egyetem megbízásából és költségén a szláv nyelvű országokat utazta be, tanulmányútja közben eljött Sárospatakra, hogy a kódexet megvizsgálja s a róla addig közölt téves és hiteles adatok szövevényében a közvetlen szemlélet és maga által szerzett tapasztalatok és benyomások alapján eligazodjék és hiteles és teljesen megbízható adatokat vigyen magával hazájába, a lengyel tudományos világ és a már élénken érdeklődő nagyközönség számára. Kucharski két nap tanulmányozta a kódexet Somossy János tanár és könyvtárnok vezetése mellett, s látogatásáról a kódex utó-

polygott biblia ma meglevő (III-ik) kötetét a lengyel bibliával (igazán balgatagság lenne egy sokkal nagyobb méretű (a legnagyobb folio) négy nyelvű *nyomatott* bibliát összezavarni a kisebb méretű *kézírtos* hártyakódex-szel) s eszük ágában sem volt azt hinni, hogy «Király ez emlékről (lengyel-kódex) mondja, hogy Rákóczi Zsigmond kezéből származnék», hanem igenis *Malecki zavarta össze-vissza* a maga képzeletében a dolgokat.

¹ Lengyel czime: «Zbior pamietnikow o dawney Polsceze w Warszawie. 1822. T. II.» ² Ezt a faximilét sem Malecki (id. m.), sem Hanka (Slavin című folyóirat, 1834-ik évfolyam, 388. lap) nem tartja hűnek.

táblájának belső oldalára a már ismert sorokat jegyezte föl. A följegyzés magyar fordításban így hangzik: «Ezt a kódexet 1827 december 19-én és 20-án nagyérdemű Somosy tanár engedelmével láttam és olvastam. Nagyon sajnálatos, hogy az idők mostohasága miatt igen sok hiányzik belőle. Mert ez a kódex egy régebbiből van átírva (transcriptus), mit bizonyít maga a nyelvi, mely csaknem ugyanaz, mint annak a XIV-ik századbéli zsoldár-kódexnek (ez alatt Kucharski bizonyosan az 1380 körüli «Margit királyné» zsoldárját értette) a nyelve, melyet Linczben őriznek, csupán csak a helyesírása újabb».

Kucharski véleménye szerint tehát a sárospataki lengyel biblia az 1455-ik évnél régebbi időből való nyelvemlék, még pedig egy régibb fordítás átírása. Szerinte a Czacki birtokában volt zsoldár a sárospataki kódex kitépett része, de ezt a véleményt, mint fönntebb láttuk, Malecki nem fogadta el.

A *Dobrowsky*-féle «Slavin. Bothschaft aus Böhmen an alle Slawischen Völker» című munka 1834-ben Prágában megjelent második javított és bővített kiadásában *Hanka Venczel*, a cseh nemzeti múzeum könyvtárnoka egy fölfedezésről szóló közleménnyel lepte meg a tudományos világot. E közleményében Hanka előbb közli a sárospataki kódexnek a Niemcewicz gyűjteményében megjelent (Szombathi-féle) leírását s a kötet végén mellékeli a *Kálmiczky Benedek* sárospataki tanár által az ő kérésére készített és részére megküldött s a kódex kezdetét (21^{1/2} sor) ábrázoló «szépen és tisztán írt» faximilét, a melyet, mint az alatta levő aláírás mutatja *Jászay Pál*, a későbbi híres történetíró, mint sárospataki joghallgató készített.¹ E jobb és hivebb faximile közlését Hanka azzal indokolja meg, hogy a Niemcewicz által közölt rosszul volt készítve. Majd idézi Niemcewicznek a kódexre vonatkozó jegyzetét, a kinek fölfogása szerint «bizonyosra vehető, hogy azt a Lengyelországba való betörés idején János Kázmér alatt valamelyik Rákóczi rabolta el». Közli a kódex előtábláján levő lengyel följegyzéseket, nemkülönben a Kucharski 1827-iki latin nyelvű, már ismeretes följegyzését is.

¹ Az eredetit hűen visszatükröztető facsimile alsó jobb szegletén a következő jegyzet olvasható «de originali manuscripto transcripsit: Paul: Jászay. S. Patakini 1829. m. p.».

Ezután szól a fölfedezésről. «Miután — úgymond — az említett könyvek (t. i. az újtestamentomiak, Salamon példabeszédei, Prédikátor, Énekek éneke, Sirák bölcsessége, négy nagyobb és tizenkét kisebb próféta, Makkabeus és Esdrás III. könyvei) ebből a bibliából (t. i. a sárospatakiából) már akkor (t. i. a Lasitzki följegyzések) hiányzottak: valószínű, hogy az én Dánielből való töredékem, a melyet Hoffmann von Fallersleben tanár Boroszlóban egy nyolczadrét alakú kötet tábláiból kiszabadított és nekem ajándékozott, épen ebből a bibliából való. Ennek a töredéknek eme biblia elejével való összehasonlítása céljából néhány sor facsimilét csináltattam». Azután összehasonlítja a sárospataki biblia szövegét Genesis I. Dániel II. 37—44. III. 1—10-ből (a töredék szövege 48 sor 8°, a melyet Hanka itt közölt először a 392—394. lapon) vett szemelvények] a drezdai könyvtárban őrzött, eddig ismert legrégebb (a XIV. század második feléből való) cseh fordítás (teljes szláv biblia ez s leskowiecki bibliának neveztetik) szövegével. (392—395. lap). Vizsgálódása folyamán a következő eredményre jut: «*Hogy a lengyel fordítás (t. i. a sárospataki biblia), a Vulgata használata nélkül, közvetlenül a csehből készítettett, arról az összehasonlításnál mindenki meggyőződhetik*».¹ (391. lap).

Hanka eme fölfedezésével s ama jól megokolt állításával hogy a sárospataki lengyel biblia nem a Vulgatából, mint egyes források beszélték, hanem a legrégebb cseh bibliából van fordítva: széles körökben nagy feltűnést keltett és váratlan meglepetést okozott, úgy, hogy a külföldi szaktudósok érdeklődése, e fölfedezések után, kódexünk iránt még intenzívebbé lett.

Wisniewski 1840-ben (Literatura című művének I-ső kötetében) azt írta a sárospataki kódex táblájáról közölt jegyzetekről, hogy azok szerzője tót ember volt. A följegyzéseket közölte is a Niemcewicz által készítettett, de rosszul sikerült faximilével együtt — mint Malecki megjegyzi (id. m. I. szakasz) — «számtalan hibával és a kifejezések önkényes elcsavarásával, úgy, hogy az nem lengyel nyelvnek, hanem valami tót dialektusnak látszik».

¹ Dobrowski «Slavin»-jának második kiadását megküldte főiskolánknak is, a címlapon olvasható eme följegyzéssel: «Indyto Collegio Saros-Patakinio. Editor».

Wiszniewski az előtte ismeretes adatok között sehogy sem tudott eligazodni s habozott, hogy a sárospataki bibliát Hedvigének vagy Zsófiának tartsa-e? Előbb ugyanis azt mondja, hogy az a Hedvig példányáról Zsófia részére 1455-ben befejezett másolat; majd meg azt állítja, hogy a sárospataki kódex *«kétségtelenül a XIV. századból való»*. Végül hozzászegődik Niemcewiczhez s minden bővebb indokolás nélkül hirdeti, hogy a sárospataki kódexet János Kázmér idejében Rákóczi (II. György) hozta Magyarországra és később az 1650-ik év körül ajándékozták a kollégiumnak. Malecki (id. m. I. szakasz) Wiszniewski emez álláspontját méltán tartja *«meggondolás nélkülinek»*, mert a Rákóczi Lengyelországba való betörése csak az 1656–1657. években történt.

Stanislaus eques de Przylek Przylecki lengyel történetíró Lembergől 1844 szeptember 24-én latin nyelven a következő levelet¹ intézte a sárospataki református kollégium előljáróságához: *«Főtisztelendő Uram! Teleki gróf úrnak útleírásából és Mailáth grófnak Rzewuska grófnőhöz 1822-ben intézett leveléből és a hajdan igen híres Niemcewicz Juliánus által a lengyel régiségekből összeállított munka II-ik kötetének 1 s köv. lapjairól tudjuk, hogy a Szent Bibliának legrégibb kéziratosa kódexe — a dicső emlékezetű Rákóczi fejedelem ajándékából a sárospataki tiszteletes református kollégium birtokában van. Ámbár, úgy mondják, hogy ez a kódex csonka — mert csupán csak az ó-testamentomot foglalja magában, mindazáltal Lengyelország királynéja, Zsófia segítségével jöven napvilágra, ki anyja volt annak az Ulászlónak, ki Lengyel- és Magyarországnak királya volt s 1444-ben Várnánál török kéz által öletett meg, azzal a jeles tulajdonsággal bir, hogy a legrégibb lengyel fordítás egyik példánya után fordítottatott Jaszowiczzi András krakkói akadémiai teológus s korezini parókus által az ecclesia részére az új városban és Radosiczi Péter ugyanazon város várbeli jegyzője által 1455-ben nagy pergamen lapokra irattatott. Minthogy ez a mi nyelvünknek legrégibb emléke, ránk nézve igen nagy jelentőségű ez az emlék s ez okból elhatároztuk, hogy okvetlenül*

¹ Megvan a sárospataki főiskola levéltárában. Maleckinek e levélről nincs tudomása.

kinyomatjuk; igen szívesen és hathatósan kérjük tehát főtisztelendő uraságotat, hogy bennünket minél előbb értesíteni méltóztassék, vajjon a fönntebb említett kódex a sárospataki könyvtárban van-e még? s vajjon megengednék-e nekünk, hogy a lengyel irodalom hasznára kiadjuk? Igen nagy szíveséget tenne főtisztelendő uram, ha ezt a kéziratos kódexet, mely úgymondják 185 oldalból (vagy levélből, nem tudom) áll, szóról-szóra a legpontosabban lemásoltatná, vagy (a mi még óhajtabb volna) viaszos hártýára (Strohpapier) rányomatná s bennünket ezen munkáért járó díjról értesíteni szíves volna. Megkapván főtisztelendő úr válaszát, nem fogunk késni a mondott kódex másolója számára megállapított összegnek a jelzendő uton való haladéktalan elküldésével és e régi nyelvemlék kiadásának előszavában az egész nemzet hálájának nyilvánításával nem fogunk fukarkodni».

Hogy a lembergi történetíró eme levelére ki (az akkori rektor professzor *Majoros András* volt, a ki a levelet átvette) és mit válaszolt, erre nézve nem tudtam adatokat találni. Annyi tény, hogy a lemásoltatás ez időtájban nem történt meg, mert a kódexet csak 1869-ben másoltatták le s kiadása 1871-ben következett be. Valószínűnek tartom, hogy a nagyon nehéz másolási munkára vagy nem akadt alkalmas vállalkozó, vagy a kollégium nem egyezett bele a kiadásába.

Hanka Venczel, a prágai múzeum könyvtárnoka 1847-ben egy, a XIV-ik század második felében pergamenre írt, igen csinosan festett s aranyozott kezdőbetűkkel ékes, jól conservált Corvin-kódexet (Scholasticus Sz. János synai hegyi apát élete és munkái latin nyelven, 189 lap) adott át *István főherczeg, királyi helytartónak* azzal a kéréssel, hogy e kódexet, melynek első lapján Mátyás király czimere festve látható s mely Mátyás király híres könyvtárából való, — régi szláv iratokért, különösen a pergamenre írott *lengyel bibliáért*, mely a sárospataki kollégium könyvtárában őriztetik, cserébe átengedné. — István főherczeg, királyi helytartó a csere közvetítése ügyében 1847. április 3-án levélben¹ kereste fel Zemplén vármegye főispáni

¹ A levél hiteles másolata a sárospataki ref. főiskola levéltárában. (B. LXX. 31,656. (173.) sz. a.

helyettesét, kérvén őt, hogy ez ajánlatot közölje a sárospataki kollégiummal s az eredményt vele tudassa, hogy azon esetre, «ha a sárospataki könyvtár a mondott csere elfogadására hajlandó volna, a szóban levő codex átküldése, vagy egyéb intézkedések megtétele iránt rendelkezni lehessen.» E levél kapcsán *Szögyény Imre*, Zemplénmegye másodalispánja, a főispáni helytartó megbízásából előbb az «oskolai székhez», majd, miután értesült, hogy a csere ügye nem az oskolai székhez, hanem az egyházkerülethez tartozik, 1847. április 18-án egy folyamodványt¹ írt az Egyházkerületi Közgyűléshez «mint az anyaoskola javával rendelkező főhatósághoz, hogy, ha az anyaoskola érdekei megengedik, a kívánt csere létesítéséhez megegyezést nyújtani s ez által Ő Fenségének (t. i. István főherczegnek) magas közbenjárását sikeresíteni méltóztassék.»

Az 1847. április hó 21. s következő napjain Miskolczon tartott egyházkerületi közgyűlés, tekintettel arra, hogy a lengyel bibliáért «cserébe ajánlott könyv, anyaiskolánk könyvtárába használható nem lévén és az inkább a Nemzeti Múzeum számára lenne megszerzendő, mint olyan könyv, melly Mátyás király hajdani könyvtárából származhatott» — a kívánt cseréhez nem járult hozzá; — mindazáltal értesítette Szögyény másodalispánt, hogy «a lengyel bibliától, bár melly betses kints gyanánt tekinti is azt ritkaságáért, mind ő fő Hertzegsége magas közbenjárása iránti tiszteletből, mind pedig azért: mivel annak árán használhatóbb könyv szereztetvén, abból nagyobb szellemi haszon hárul» a főiskolára, — ha a prágai múzeum könyvtárára annak az egyházkerület által megszabandó illendő árát megadja, megválni nem idegenkedik.²

Hogy aztán a prágai múzeum hajlandó volt-e a kódexet pénzért átvenni s hogy az egyházkerület mely összegben állapította meg annak árát, arra nézve adatokat nem találtam.

A varsói «*Vallásérkölcsei Almanach*» 1848-iki évfolyama hírül adja, hogy a sárospataki lengyel bibliának újabb töredékeit

¹ Eredetije a sárospataki ref. főiskola levéltárában (B. LXX. 31,655. 172. sz. a.)

² Egyházkerületi jegyzőkönyv 1847-ből. 105-ik pont (Sárospataki főiskolai levéltár.) Itt jegyzem meg, hogy ez adatokra *Szinyei Gerzson* nyug. főisk. tanár úr hívta fel figyelmemet.

találták meg Varsóban. A cikk írója: Maciejowski W. A. elmondja, hogy a töredékek Königsbergből kerültek Varsóba. Egy, különféle régiségeket gyűjtő ember hagyatékából, a ki 1848 előtt néhány évvel Lomzában, a Lengyel Király-földön halt meg, elküldték Maciejowskinak a két folióalakú pergamenlevelet, a melyeknek egyik oldala erősen meg volt fakulva és be volt piszkolva. A levelek egyébként épek és egészek voltak, mindkét oldalon teleírva két-két hasáb lengyel szöveggel; még pedig olyan írással, a milyennel a sárospataki kódex van írva. A Királyok I-ső (Septuaginta szerint) könyvének (= I. Sám)¹ egy töredéke volt ez, a mely, mint ez Malecki szerint is kézzelfoghatólag kiderült, a sárospataki kódexből épen hiányzik «és a mely oly szorosán illik hozzá amaz egészhez, hogy míg a kódexben megmaradt levél utolsó mondata a *Jona*... betűkkel végződik (ez ma a 104-ik levélen a XX-ik fejezet 38-ik verse), addig Maciejowski töredéke a *tas* betűkkel kezdődik és így kiegészíti a Jonatas szót, Saul fiának nevét». A töredék szövegéből az Almanachban mutatványt is közölt Maciejowski, hasonmással együtt. Majd pedig «Dodatki do Pismiennictwa Polskiego» cz. művében (Warszawie) tájékoztató bevezetés után közölte a töredék egész szövegét, a pergamenen olvasható XVIII-ik századbéli latin és lengyel nyelvű följegyzésekkel együtt. A töredék szövegét a mai olvasás szerint is lenyomatta s magyarázó jegyzetekkel látta el. Ezzel együtt közölte a hamburgi (helyesen *boroszlói*, jelenleg Prágában levő) töredék szövegét is, szintén jegyzetesen és a mai olvasás szerint. (11—30 lap.) A varsói töredék a következő részleteket tartalmazza: I. Királyok (= I. Sám) XX 38—43. XXXI. 1—15. XXII. 1—23. XXVII. 1—5.) Ezt a két pergamenlevelet valami díszesen bekötött, a sárospataki kódex lapjainál kisebb alakú kézirat göngyölegéül használták. Ez a kézirat állítólag a Radziwill hercegeknek a XVII. század végén és a XVIII. század elején írt leveleit tartalmazta és pergamengöngyölegéül együtt Königsbergből való. Malecki levélben kérdezte meg Maciejowskít, hogy milyen könyvtárból, kinek kezeiből került a pergamengöngyölegű kézirat a lomzai régiséggyűjtő birtokába; mi

¹ Malecki id. m. I. szakaszában azt mondja, hogy a Paralipomenon I-ből való a töredék, de ez tévedés.

történt az állítólagos levélgyűjteménnyel és mely Radziwillek voltak azok, a kiknek leveleit tartalmazta, — de Maciejowski e kérdésekre semmi bizonyosat nem tudott felelni. (Malecki id. m. I. szakasz.) Maciejowski különben erősen harczol ama fölfogás mellett, hogy a sárospataki kódex egy Hedvig királyné részére írt biblia s ha volt is Zsófia királynénak más bibliája, az elveszett és nem lehetett más, csupán csak ennek a fordításnak a másolata.

Az 1849-ik évi «Valláserkölcsi Almanach»-ban egy «K» jegyű író¹ a lengyel bibliafordításnak két teljesen különálló példányát tételezi föl. Egyik volt az, a mely a Krotowskiak birtokában volt s a mely szerző véleménye szerint elveszett; a másik pedig az 1455-ik évi, a mely Sárospatakon őriztetik. Szerinte ez utóbbinak semmi köze sincs a Szentírás ama töredékeihez, a melyeket Hedvig birhatott és állítólag olvasgatott. Nem hiszi, hogy Hedvig birtokában már az egész biblia meg lett volna lengyel nyelven. Mert szerinte Dlugosznak ama följegyzéséből, hogy Hedvig «*az ó- és új-testamentom könyveit szerette olvasgatni*» egyáltalán nem lehet azt következtetni, hogy megvoltak neki a Szentírás összes könyvei és ha Miechowita megengedte magának Dlugoss ezen szavait oda bővíteni, hogy *meg voltak neki «az ó- és az újtestamentom lengyel fordításban»*, akkor tovább ment a paraphrasisban, mint illett.²

Fischer György Vilmos Tódor «Versuch einer Geschichte der Reformation in Polen» cz. 1855-ben (Grätz) megjelent munkájának I-ső részében foglalkozik e bibliával s keletkezését Dlugossra, Regenvolsciusra, Ringeltaubera hivatkozva, a huszita mozgalmakkal hozza kapcsolatba.

Dzialyński Titus gróf 1857-ben kiadott «A régi lengyel nyelv emléke»³ cz. művében van egy «A sárospataki biblia» cz. cikk is, melyben közölve van a kötet végéhez mellékelte s a Parali-

¹ Az Almanach «A Szentírás szláv nyelvű fordításairól» cz. cikkének «K» jegyű szerzője, Maciejowski szerint (Írástudomány I. k. 2921.) Kucharski volt. Malecki azonban ezt kétségbe vonja (id. m. I. szakasz), mert Kucharskinak 1827-ben, a sárospataki kódex táblájára írt följegyzéséből világos, hogy ő is abban a véleményben volt, mint Wiszniewszki és Maciejowski, t. i., hogy a sárospataki kódex a Hedvig részére írt biblia, kivéve, ha utóbb Kucharski megváltoztatta előbbi fölfogását.

² Malecki id. m. I. szakasz.

³ Czime: «Zabytek Dawnej Mowy Polskiej» Poznaniu (Pozen).

pomenon I. 16-ik fejezetének szövegéről készített igen szép (bár Malecki szerint «nem egészen hű») hasonmás ($3\frac{3}{4}$ hasáb. Kódexünkben a 137 és 138 leveleken van.) alapján a fejezet egész szövege (59—63 lap) s párhuzamosan közli ezzel a drezdai ú. n. leskowiecki cseh biblia megfelelő szövegét, nyilván abból a célből, hogy Hanka ama megfigyelésének helyességéről, mely szerint a sárospataki biblia a cseh bibliából van fordítva, a Vulgata használata nélkül, a Paralipomenon alapján is bárki meggyőződhessek s több versnél (összesen 4) közli a Szent-Flórián (Margit királyné zsoldára az 1380 körüli időből) zsoldár szövegét is, bizonyosan szintén nyelvészeti összehasonlítások céljából. Azután pedig hivatkozik Turnoviusra és Tworzydłóra, Regenvolsciusra és Hankára; közli a kódexben látható (Lasicius-, Turnovius- és Kucharski-féle) följegyzéseket. Gróf Dzialynski, Hanka közbenjárására, *Zsarnay Lajos* sárospataki professzortól tudta meg, hogy a kódex 185 levélből áll s hogy e levelek mely könyveket foglalják magukban, habár töredékesen is. (64 lap). Valószínű, hogy a munka végén a Paralipomenon I. 16-ik fejezetének szép hasonmását *Zsarnay Lajos* készítette el Dzialynski kérésére és számára. Végül megemlíti Maciejowski ama mér ismeretes fölfogását, hogy a sárospataki kódex Hedvig királyné részére készített és hogy a fordító látszólag ismeretlen maradt mert az újabb fordítás, a mely Zsófia számára készült, elveszett, míg a régibb fordítás (a Hedvigé) meg lett mentve.

A *Meyer-féle* «Neues Konversations-Lexikon» (I-ső kiadás) III-ik kötetének Bibel cz. terjedelmes czikke is megemlékezik a lengyel bibliáról. de a forrást, melyből adatait vette, nem említi.

A *Herzog-féle* «Real-Encyclopädie für prot. Theologie und Kirche» (I-ső kiadás) XII-ik kötete (Gotha 1860) szintén tárgyalja e kérdést Fischer nyomán. A II-ik kiadás XIV-ik kötetében (Leipzig 1884) dr. Hurban a 3. kiad. III. k.-ben pedig Leskien ír róla Malecki könyve alapján.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy 1861-ben már egyik sárospataki gimnáziumi vallástani tankönyv is tanítja «A bibliának több idegen nyelvre való fordítása» czimű (7-ik) szakaszában, hogy: «Lengyel nyelvre Hedvigis, Nagy Lajos leánya, ki Jagello litvániai fejedelemhez ment férjhez, 1386-dik év táján fordíttatta; hihető, hogy ennek másolata *vagy épen töredéke* azon lengyel

biblia, mely a sárospataki főiskola könyvtárában szemléltethető». (13 lap.) E tankönyv a Zsarnay Lajos: «Bibliai Bevezetés. Sárospatak, 1861» cz. munkája, melynek újólaj átnézett és javított 1891-iki kiadásában a fentebb idézett részlet azon csekély változtatással jelent meg, hogy a «*vagy épen töredéke*» szavakat az átnéző és javító kihagyta, pedig a fentebbi sorokban épen ezek a kihagyott szavak jártak legközelebb az igazsághoz.

Tankönyvekről lévén szó, itt említem meg, hogy *H. Kiss Kálmán* «A biblia könyvek története és Szimbolika» cz. vallástani tankönyve is tanítja (III-ik átdolgozott kiadás, Budapest, 1892. 52-ik lap), — de hibásan — hogy «Lengyelre (t. i. a bibliát) Hedvig királyné, Nagy Lajos király leánya *fordította* (!) 1386 körül».

Sarnicki a Wetzer-Welte-féle Kirchenlexiconban (II-ik kiadás, II-ik kötet. Freiburg im Breisgau 1883) a lengyel bibliafordításokról szóló cikkében a kódexről csak annyiban mond ujat, hogy az *1627-ben került Lesznórol a sárospataki kollégium könyvtárába, Felsőmagyarországba*.

Sarnicki a forrást, melyből ez adatot vette, külön nem nevezi meg, hitelességéhez azonban, miután azt, mint biztos, vita tárgyát nem képező tényt említi, szerintem, szó sem férhet. Az adat kétségkívül még értékesebb lenne, ha tudnánk, hogy ki hozta vagy küldte Lesznórol a kódexet a sárospataki kollégiumnak, vagy hogy vette-e azt a kollégium, vagy pedig ajándékba, vagy cserébe kapta-e?

Kódexünk, mint fentebb láttuk, a gróf Teleki D. hiradása utáni időkben, már annyira felköltötte a lengyel tudósok, szakemberek és a nagy közönség érdeklődését, hogy elhatározták a kódex szövegének kinyomatását is. Azt azonban nagyon csodálom, hogy a lengyelek ilyen élénk érdeklődés mellett sem jöttek el Sárospatakra, hogy ezt a rájuk nézve fölötte becses nyelvemléket az őrzés helyén megnézzék, szakszerűen részletesen leírják. Mint láttuk 1827-ben Kurehorski volt az első, a ki a kódex megvizsgálása céljából Sárospatakra utazott.

Malecki azt mondja, hogy 1858 körül «a sárospataki kollégium saját jóindulatából (azt hiszem, hogy az 1844-iki [Przylecki-féle] levélre való válaszul, mert már akadt alkalmas vállalkozó a kódex lemásolására) lépést tett a leMBERGI egyetemnél és azt

javasolta, adassék a sárospataki rajztanárnak (Szücs István volt ekkor a rajztanár) megbízás az egész kézirat lemásolására, vagy bizonyos hasonmások készítésére». E fölhívásnak azonban — mint Malecki megjegyzi — semmiképen sem lehetett eleget tenni, mert teljesen hiányzott minden garancia arra nézve, hogy a lengyel nyelvet nem ismerő másoló munkája megfelelt volna-e amaz igényeknek, a melyek az emlék közzétételét tudományos szempontból lehetővé tették volna.¹

Ha a sárospataki kollégium — folytatja Malecki — kikölesönözhetne volna a kódexet lemásolás végett, akkor minden rendben lett volna. De midőn a kikölesönzés ügyében legyőzhetetlen akadályok merültek föl (t. i. a kollégium, szabályai értelmében, nem engedhette meg, hogy a kódexet a kollégiumból kivigyék): csak egy célhoz vezető út maradt, t. i. elutazni Sárospatakra és a kódexet itt lemásolni. Maleckinek határozott szándéka volt eljönni Sárospatakra, de a körülmények úgy alakultak, hogy a kódex lemásoltatása és kiadása csak egy évtized eltelte után történhetett meg.

Nagy lökést adott a kiadás tervének megvalósításához Lubomirski György lengyel herczeg, a lemergi Ossolinskiak nevével intézet gondnoka, a ki elhatározta, hogy működésének emlékét azzal akarja megörökíteni, hogy kiad a saját költségén olyan dolgot, a melynek a lengyel irodalomban emlékmű jelentősége lesz. Dr. Malecki megpendítette előtte a sárospataki biblia kiadásának eszméjét. A tervet a herczeg helyesléssel fogadta s megígérte, hogy minden lépést megtesz arra, hogy a sárospataki kollégium a maga részéről megkönnyítse a terv megvalósítását. Igéretét be is váltotta, mert a kódex lemásolásának megengedése ügyében levélben kereste föl a kollégium igazgatóságát. Ez az 1869-ik év elején történhetett, mert az 1869 december hó 11-én tartott kollégiumi köziskolai széki gyűlés jegyzőkönyvének tanúsága szerint az 1869. évi tavaszi egyházkerületi közgyűlés már megengedte a lengyel kódex lemásolását. Sőt nemcsak Lubomirski herczeg, hanem Römer Flóris és Szapieha herczeg is fölkérték levélben a kollégium igazgatóságát a kódex ügyében s a lemásolás munkájának eszközlésére kiküldött dr. Piekosinski nevű

¹ Malecki id. m. II. szakasz.

lengyelt (Lubomirski hercege megbizottját) ajánlották kollégiu- munk igazgatóságának szivességébe.¹

Dr. Piekosinski krakkói paleografust azzal a megbizással küldték Lubomirski hercege és Malecki Sárospatakra, hogy készítse el az egész kézirat pontos faximiléjét s majd aztán arról, otthon, Lembergben készítik el rendes írással a szöveg végleges másolatát. (II. szakasz.)

De a mikor Piekosinski Maleckiékkel levélben tudatta, hogy a kézirat nem 185 oldalból, hanem ugyanennyi levélből áll s megírta azt is, hogy ennek a 185 levélből álló nagy kódex faximiléjének elkészítése nem 2—3 (mint elindulásakor tervezte, egy levél hasonmásának elkészítésére átlag egy napot számítva), hanem 8 hónapot, vagy talán még többet is igénybe fog venni, megbizói az óriási költségekre való tekintettel kénytelenek voltak eredeti elhatározásukat megváltoztatni s meghagyták Piekosinskinak, hogy írja le az egész kéziratot rendes módon a lehető leggondosabban s faximiléket csakis olyan helyekről készítsen, a melyeken akár a szöveg olvasása volna kétséges, akár bármely más ok tenné kívánatosná a kézirat külső képének hasonmását.

Malecki azt mondja, hogy Piekosinski eme nehéz föladatát «úgy a diplomatikus pontossággal végzett másolás, valamint a nagy tudományossággal és művésziesen készített számtalan hasonmás tekintetében aránylag rövid idő alatt oldotta meg és mindent, a mivel csak megbizták, nagy gonddal, lelkiismeretességgel és szakismerettel végzett el».²

A lemásoltatással ismét egy új korszak kezdődik e nagy-

¹ Az 1869 decz. 11-én tartott köziskolai széki gyűlés jegyzőkönyvének idevonatkozó 2-ik pontja így szól: «Olvastattak Rómer Flóris, Hercege Szapiéha és hg. Lubomirszki leveleik, melyek az iskolánk birtokában levő lengyel régi bibliának lemásolására kiküldött dr. Rekosinszkit (Piekosinskit helyett) ajánlják iskolánk igazgatóságának szivességébe. E levelek fölolvása után igazgató előadta, hogy mielőtt köziskolai széket tarthatott volna, több tanártársával való véleménycsere után az egyh. ker. tavaszi közgyűlés utasítása szerint az említett bibliát a paradicsomsoron levő 3-ik sz. szobában másolás végett kiadta s a szükséges intézkedéseket megtette». «A levelek — így szól a határozat — úgyszintén az igazgató előterjesztése is tudomásul vétettek.» (Sárospataki főiskolai levéltár).

² Lásd ezt és a másoltatás történetére vonatkozó adatokat Maleck id. m. II. szakaszában.

becsú lengyel nyelvemlék történetében. Hozzáférhetővé lesz a tudományos világ számára s a dicsőségből, mely a kódexet körülveszi: a fölötte féltő gonddal őrködő sárospataki református kollégiumra is esik egy fénysugár.

Dr. Malecki, Piekosinski hazaérkezése után hozzáfogott a szöveg és a kódex történetének beható tanulmányozásához s Piekosinski előszóbeli fölvilágosításait is fölhasználva, 1871-ben Lubomirski herczeg költségén kiadta a sárospataki lengyel bibliát. A könyv teljes czime: **Biblia Królowej Zofii** Zony Jagielly z kodexu Szarospatackiego Nakladem Ksiecica Jerzego Henrika Lubomirskiego wydana Przez *Antoniego Maleckiego*. We Lwowie, 1871.

Magyarul: «Zsófia királynénak, Jagelló feleségének bibliája a sárospataki kódexből. Kiadta Lubomirski György Henrik herczeg költségén Malecki Antal. Lemberg, 1871».

A könyv 4° alakú. I—L lapjain egy becses értekezésből (I—III. szakasz) álló előszó van, a melyben Malecki a kódex kiadásának történetén kívül magával a kódexszel is behatóan foglalkozik. Ezután van közölve szakszerű jegyzetek kíséretében 1—349 lapon a kódex teljes szövege. A könyvhöz 7 szépen sikerült hasonmás van mellékelve. Ezek: 1. a kódex első lapjáról; 2. a kódex 22-ik; 3. a 30-ik; 4. a 47-ik; 5. a 48-ik; 6. a 116-ik levelekről s végül 7. az előtábla belső oldaláról. Kár, hogy maga Malecki, a ki a kódex leírását, külső és belső mivoltára vonatkozó adatait Piekosinskitől vette, magát a kódexet nem látta.

Itt jegyzem föl, hogy a krakkói Jagelló-egyetem könyvtárnoka: Dr. Kuntze főiskolánk könyvtári hivatalához 1908 aug. hó 15-én intézett levelében arra kérte a könyvtári hivatalt, hogy tudósítsuk arról, vajjon meg van-e még az a kódex főiskolánk könyvtárában, a melyet Malecki kiadott s ha igen, küldjük el azt a krakkói egyetem könyvtárának a kiadással való összehasonlítás czéljaira. A kódexet azonban, miután szabályaink szerint a kéziratokat a kollégiumból kivinni nem lehet, nem küldhettük el.

A sárospataki kódexről magyar nyelven csak 1906-ban jelent meg az első résztetesebb leírás *dr. Erdős József* debreczeni theol. tanárnak «Az újszövetségi kánon fordításairól. Budapest 1906» cz. tanulmányában (a 36—37 lapokon). Dr. Erdős a kódexre vonatkozó adatokat dr. Horváth Cyrill, volt sárospataki tanár és

könyvtárnoktól kapta. Közli a kódex leírását, a benne levő könyvek neveit és tartalomjegyzékét (ez utóbbit, mint láttuk, hibásan); a kódex előtábláján olvasható első följegyzést magyar fordításban. Majd azt mondja *dr. Horváth Cyrill*, hogy: «A kódex 1627-ben Lesznóról került Sárospatakra. Ki hozta el s mikép, bizonytalan, annyi tény, hogy a sárospataki könyvtár I. Rákóczi György és fia: Zsigmond könyvtárával együtt a Rákóczi-családtól örökölte a XVII-ik század közepén». (37. lap.) Dr. Horváth Cyrill azt az adatot, hogy a kódex Lesznóról került Sárospatakra, a Wetzter-Welte-féle Kirchenlexicon II-ik kötetének 733-ik lapjáról vette, a Sarnicki czikkéből. Horváth amaz adatának azonban, hogy a kódex a Rákóczi-könyvtárral került a főiskola birtokába, ellentmond Sarnicki czikkének amaz adata, mely szerint «*a kódex Lesznóról a sárospataki kollégium könyvtárába került*», — tehát nem a Rákóczi könyvtárral kapta azt az iskola, hanem Lesznóról 1627-ben egyenesen a kollégium könyvtárába került.